

DEDE KORKUT OĞUZNAMELERİ HAKKINDA: BAMSİ BEYREK BOYUNA AİT BİR SOYLAMA ÜZERİNE*

*Ferruh AĞCA***

Öz: Bu makalede, Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresden nüshasında geçen Bamsı Beyrek Boyu'na ait bir soylama ve soylamada problemlili olan bazı hususlar, yeni bulunan Bursa yazmasındaki tanıkların yardımıyla ele alınıp değerlendirilmiştir. Dresden nüshasına dayalı daha önceki metin yayımlarında okunuşu ve buna bağlı anlamlandırılışı çözümsüz kalmış ya da ileri sürülen okumaların şüpheli olduğu, buna istinaden yeniden çözümlemek için ayrıca yazıların yazıldığı soylamadaki problemlili hususlar, Bursa yazmasında hareke sisteminden dolayı daha açıktır. Bu makalede, Bamsı Beyrek Boyu'ndaki soylamanın Dresden nüshasında geçtiği satırlar verilmiş, önceki çalışmalarda kabul edilen okumalar ve anlamlandırmalara dair literatür değerlendirilmiş, ardından da soylama Bursa yazmasına göre tekrar okunmuştur. Böylece Bamsı Beyrek Boyu'nun Bursa yazmasındaki ilgili soylama, daha önce Dresden nüshası için teklif edilen okuyuşları da düzeltmekte, buna göre Dresden nüshasında nasıl okunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Makalede, soylamada geçen sözcükler ve ibareler, tarihsel ve modern Türk yazı dillerindeki tanıklarla söz varlığı açısından ve anlam bilimsel olarak yorumlanmış ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut Oğuznameleri, Bamsı Beyrek Boyu, Bursa yazması, soylama, anlambilim.

The Oghuz-Name of Dede Korkut: A Soylama Belonging to the Bamsı Beyrek Story

Abstract: This article based on a new manuscript found in Bursa, discusses and re-evaluates some problematic aspects of the *soylama* related to the story of Bamsı Beyrek in the Dede Korkut Oghuznames found in the Dresden manuscript. In previous publications based on the Dresden and Vatican manuscripts, the pronunciation and consequent interpretation remained unresolved, and the readings proposed raised certain issues. The Bursa manuscript due to the diacritic system used shed light on the problematic aspects of the *soylama* written in these manuscripts. This article discusses the literature on the reading and interpretations of the Dresden copy of the *soylama* in the story of Bamsı Beyrek to re-read the

* Atıf Bilgisi / Citation: Ağca, F. (2024). Dede Korkut Oğuznameleri Hakkında: Bamsı Beyrek Boyuna Ait Bir Soylama Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 7-20.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 05.07.2024 - 14.10.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Prof.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, Türkiye. E-posta: ferruhagca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0916-1906.

soylama according to the Bursa manuscript. Thus, the related *soylama* in the Bursa manuscript of the story of Bamsı Beyrek corrects the readings previously proposed for the Dresden copy and offers a new reading of the Dresden copy. In an attempt to synthesize, words and phrases in the *soylama* are interpreted in terms of vocabulary and semantics with regard to historical and modern Turkic written languages.

Keywords: Dede Korkut Oghuznames, Story of Bamsı Beyrek, Bursa manuscript, *soylama*, semantics.

Giriş

Türk destan edebiyatının Oğuzlara ait Anadolu ve Azerbaycan coğrafyalarında yazıya geçirilmiş en önemli varyantlarından olan Dede Korkut Oğuznameleri (bundan böyle: DKO), Türkolojinin haberdar olduğu tarihten bu yana Türk kültürü bakımından taşıdığı öneme binaen üzerinde en fazla durulmuş, buna karşılık gerek söz varlığı ve gerekse kalıp ifadeler bakımından istisnai örneklerle sahip olması ve bu örneklerin okunuşu ve anlamlandırılışındaki belirsizlikler sebebiyle en meşakkatli araştırma alanlarından biri olmuş, Türk dili ve edebiyatının en önemli metinlerindedir. Eserin haberdar olunan ilk yazmasından sonra keşfedilen her bir yazma, önceki yazmalarda çözülememiş ve anlaşılammış sözcük ve ibarelerin çözümü için yeni bir veri sunma ihtimalinden dolayı her defasında yeni bir heyecan ve beklenti yaratmıştır. Bu açıdan DKO ile ilgili başlangıcından bu yana yapılmış çalışmaların kronolojisi, hem eserin dili, edebi değeri ve kültürel kodları hem de Türkoloji araştırmaları bakımından bir hayli yol kat edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte eserle ilgili hâlâ çözülememiş ya da yeteri kadar kanıt olmadığı için tekliften ileri gidememiş birçok problemlili sözcük ya da ibare de bulunmaktadır.

Tarihsel Türk dili coğrafyasında yazılmış metinler içinde DKO gibi araştırma tarihi yüzyıla dayandığı hâlde hâlâ problemlili birçok hususun olduğu metin sayısı fazla değildir. Bu tür metinlerdeki problemlili ibareler, bazen yazımdan bazen de metnin yaratı ortamından kaynaklanmaktadır. DKO gibi yüzyıllar öncesinde oluşmuş ve sözlü kültür geleneği içinde anlatılagelerek 15-16. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında hikâyelerin kahramanları ve geçtiği yerler bakımından güncellenmiş metinlerde Türk kültürüne dair katmanlaşmadan ve her bir katmanın izini taşıyan ifadelerden söz etmek gerekir. Keza sözlü anlatı geleneğinden gelen ve tabii olarak yazıya geçirildiği dönemin ve çevrenin dil karakterine bürünen ve dolayısıyla yoğun bir şekilde diyalektikal özellikler de barındıran DKO'nin söz varlığı ve dil özellikleri bakımından zamanının standart dili ile yazılmış diğer eserlerden farklılık arz etmesi tabiidir. Bu anlamda DKO'ndeki çözülemeyen ve anlaşılammayan sözcük ve ibarelerin büyük bir kısmı, yazıya geçirildiği çevreye ait söz varlığı ve söyleyiş özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu itibarla DKO, Türk dilinin gerek Anadolu sahasında ve gerekse diğer coğrafyalarında yazılmış metinleri içinde anlatı geleneğinden gelen

özellikle kalıp sözler ve soylamalar bakımından problemlili olan birçok ibareyi barındıran bir metin olarak dikkati çekmektedir.

Türk destan geleneğinin Oğuzlara ait Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında cereyan eden olaylar etrafında yazıya geçirilmiş en önemli temsillerinden olan Dede Korkut Oğuznameleri, içerdiği hikâyelerdeki anlatılar ve sosyokültürel kodlamalar kadar dili ve üslubu bakımından da Türk dili ve kültürünün mihenk taşlarındandır. Oğuzlar arasında sözlü ortamda uzun bir süre yaşadıkdan sonra yazıya geçirildiği dil özellikleri, söz varlığı ve kalıp sözlerden anlaşılan Oğuznameler üzerine birçok çalışma yapılmış, zaman içinde ortaya çıkan her bir çalışmayla metin daha vazih bir hâle gelmiştir. Ne var ki Dede Korkut Oğuznameleri hakkında hâlâ problemlili pek çok husus vardır. Öteden beri bilinen Dresden ve Vatikan nüshalarında belirsiz olan ve hatta problemlili olduğu bilinen pek çok husus, iki nüshanın karşılaştırılması ve bazen birbirini bütünlemesi sonucunda kısmen çözüme kavuşmuş olsa da bu iki nüshanın da bazı problemlili sözcüklerin ya da ibarelerin çözümünü için yetersiz kaldığı bilinmektedir. Oğuznamelerdeki problemlili yerler hakkında araştırmacılar tarafından ileri sürülen görüşlerin bir kısmı, yeteri kadar kanıt olmadığı için hipotez olarak kalmıştır. Türkoloji araştırmalarında Günbed yazması olarak bilinen ve yakın zamanda bulunan metin ise Oğuznamelerin dili ve söz varlığı hakkında yeteri kadar veri sunmamaktadır. Son olarak Bursa'da bulunan ve literatüre Bursa Yazması adıyla dâhil olan yazma, Dede Korkut Oğuznameleri ile ilgili araştırmalara ayrı bir ivme kazandırmıştır. Her şeyden önce Bursa yazmasının Vatikan nüshasına göre daha uzun bir varyant olan Dresden nüshasındaki boylar ve bu boyların içeriği ile büyük ölçüde benzer olması, daha da önemlisi harekeli olması, Oğuznamelerde belirsiz, tartışmalı ve problemlili olan bazı sözcük ya da ibarelerin açıklığa kavuşmasına yardımcı olmaktadır. Bursa yazması her ne kadar en erken 17. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş olsa da söz varlığı ve ifadeler bakımından Dresden nüshasıyla büyük benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Bursa yazmasının geç tarihli oluşu, metnin daha çok ses bilgisine bağlı gramer özelliklerine tesir etmiştir.

DKO'nin öteden beri bilinen Vatikan ve Dresden yazmalarına yakın zamanda Bursa yazmasının eklenmesiyle eserdeki muğlak/problemlili sözcük ve ibarelerin açıklığa kavuşması için yeni bir zemin doğmuştur. Vatikan yazmasının harekeli bir metin olmasına karşılık Dresden yazmasına göre oldukça eksik olması; buna karşılık daha tam bir yazma olan Dresden yazmasının harekesiz olması, en azından Dresden yazmasında diğer yazmada karşılığı olmayan kısımlardaki bazı sözcük ve ibarelerin okunuşunu ve anlamını belirsiz bırakmıştır. Öte yandan Bursa yazmasının Dresden yazması ile hemen hemen aynı olması ve bununla birlikte harekeli olması, her ne kadar müstensihin bazı sözcükleri tanıyamaması ve dikkatsizliğinden kaynaklanan yanlışlıkları olsa da DKO'nde çözülemeyen ya da kuşkuyla görülen bazı ibarelerin okunuşuna ve anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

DKO ile ilgili problemlili ibarelerden biri de Kam Böre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda yer almaktadır. Kam Böre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Dresden nüshasında 56b/2-5. satırları arasında, Bursa yazmasında ise 86/6-9. sayfaları arasında geçmektedir. Vatikan yazmasında geçmeyen Dresden yazmasındaki problemlili ibare, Bursa yazmasında harekeli olarak yer almaktadır. İbare, bugüne kadar farklı şekillerde okunmuş olmakla birlikte hâlâ tam anlamıyla çözümlenmiş değildir. Bu satırlar arasındaki soylamanın Bursa yazmasında harekelenmiş olması, Dresden nüshasındaki okuyuşa yardımcı olmaktadır. Aşağıda da belirtildiği üzere ele alınan soylama, harekeli Bursa yazmasında da kimi problemleri barındırır da ibarenin bağlama ve karşılaştırmalı dilbilim esaslarına göre analizi mümkündür.

Herhangi bir metnin iletilmek istenen mesaj çerçevesinde doğru okunması ve anlaşılması ancak bağlam içindeki yeri, sırası ve ifade gücü sayesinde mümkündür. Bu bakımdan ibarenin okunuşu ve anlamlandırılışı ile ilgili görüşlere ve yeni bir okuma ve anlamlandırma teklifine geçmeden önce, Bursa yazmasında problemlili ibarenin geçtiği kısma kadar olan olayları sırasına uygun olarak, ana hatlarıyla şöyle özetlemek mümkündür:

Bay Böre Bey ve Bay Bican Bey'in çocukları olmaz ve Tanrıdan çocuk isterler. Bay Böre Bey'in bir oğlu, Bay Bican Bey'in de bir kızı olur. Bay Böre Bey ve Bay Bican Bey çocuklarını beşik kertmesi ile nişanlarlar. Bay Böre Bey, tüccarları yanına çağırır ve onlara oğlu büyüyene kadar Rum ülkesinden armağanlar getirmelerini ister. Tüccarlar yola çıkar ve İstanbul'a gidip Bay Böre Bey'in oğlu için bir deniz kulunu boz aygır, bir ak tozlu yay ve bir de altı kanatlı gürz alırlar. Bamsı Beyrek beş yaşına girer, beş yaşından on yaşına girer, on yaşından on beş yaşına girer. Ata binip ava çıkar. Bu sırada yurda dönmek üzere yolda olan tüccarlara kâfirler saldırır ve getirdikleri armağanları ve mallarını alırlar. Oğuz yurdunun sınırında, büyüdüğü için tanıyamadıkları Bamsı Beyrek'le karşılaşılır ve ondan yardım isterler. Beyrek, tüccarların mallarını kâfirlerin elinden alır. Bunun üzerine tüccarlar Beyrek'ten ne istiyorsa almasını talep ederler. Beyrek de aygır, yayı ve gürzü ister. Tüccarlar, bunların Bay Böre Bey'in oğluna armağan olduğunu söyleyerek vermezler. Daha sonra Bay Böre'nin otağına geldiklerinde kendilerini ve mallarını kurtaranın Bay Böre'nin yanında oturduğunu ve oğlu olduğunu anlarlar. Boyda ifade edilmese de aygır, yayı ve gürzü oğlana vermiş olmalıdır.

Yiğitlik gösterdiği için çocuğa Bamsı Beyrek adı verildikten sonra boy, Banı Çiçek'in ortaya çıkması ve Bamsı Beyrek'le karşılaşmasıyla devam eder. Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar ile mücadeleler anlatılır. Ardından düğün hazırlığına başlanır. Bayburt beyi de Banı Çiçek'le evlenmek istemektedir. Bamsı Beyrek okunu atıp düştüğü yere gerdeğini diker. Gece Bayburt beyi ve kâfirler saldırır ve Bamsı Beyrek'i tutsak edip Bayburt Kalesinde zindana kapatırlar.

Beyrek, on altı yıl boyunca tutsak kalır. Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar, Beyrek'in ölmüş olabileceğini ve artık beklemenin gereksiz olduğunu söyler ve işe hileyi de katarak Yalancı Oğlu Yaltucuk ile evlilik hazırlığına başlanır. Bu durum karşısında Bay Böre, tüccarları yanına çağırır ve onlardan Beyrek'in ölüsünün ya da dirisinin bulunmasını ister.

Bayburt Kalesine gelen tüccarlar, burada Beyrek'le karşılaşır. Tüccarların söylediklerinden Banı Çiçek'in Yalancı Oğlu Yaltucuk ile evleneceğini duyan Beyrek, kâfir beyinin bekâr kızının da yardımıyla kaleden aşağı salındırılır. Makalede ele alınan soylamanın çözümü için önemli olan Beyrek'in kendisini aramaya çıkan otuz dokuz yiğidini Bayburt Kalesine rehin olarak emanet ettiği soylama şöyledir:

Ƙara toņuz etinden yahņı yedüm, döye[me]düm.
Tanrı maņa yol vèrdi, gèder oldum, mere kâfir!
Birin eksik bulsam yèrine on öldüreyim,
Onun eksik bulsam yèrine yüzün öldüreyim, mere kâfir!
Otuz toņuz yigidüm emâneti, mere kâfir!
“Bre sası dinli kâfir, benim ağızıma sövmüşsün, dayanamadım.
Kara domuz etinden yahni yedim, dayanamadım.
Tanrı bana yol verdi, gider oldum, bre kâfir!
Birini eksik bulsam yerine on öldüreyim,
Onunu eksik bulsam yerine yüzünü öldüreyim, bre kâfir!
Otuz dokuz yigidim emanettir, bre kâfir!”

Oğuz yurduna gelen ve kız kardeşlerinin verdiği kaftanı çıkarıp boynuna çuval geçiren Beyrek, düğün esnasında ok atanları seyrederken beyleri över ama Yalancı Oğlu Yaltucuk ok attığında beddua eder. Yaltucuk, Beyrek'ten yayı çekmesini ister ama yay ortadan ikiye ayrılır. Bunun üzerine Yaltucuk, “Beyrek'in yayı vardır, getirin” der. Beyrek kendisine ait yayı gördüğünde, geçmişini ve ardında bıraktığı otuz dokuz yoldaşını hatırlar ve ağlayarak bu makalede ele alınan soylamayı söyler.

1. Tanıklar

Beyrek'in söylediği ilgili soylama, Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresden ve Bursa yazmalarında geçmektedir. Bu satırlar, Vatikan yazmasında geçmez. İlgili problemlili ibare, Dresden yazmasının 56b sayfasının 2-5. satırları arasında; Bursa yazmasının ise 86. sayfasına ait 6-9. satırlar arasında geçmektedir. Dresden ve Bursa yazmalarındaki ilgili satırlar, aşağıdaki gibidir:

DRESDEN YAZMASI

طول صولده کردیکم طول داریه دوخربلی و دوغم نی
 یوردی الومد قیل کشم ایغرمالی ایغرورب الوم
 نوز لوتنی یا یغ بوغه و ربوب الوم بوغه کریشم بکلو
 برده قودم کلدم اوتوز طقوز یولداشم آبی ارغیشم

BURSA YAZMASI

اید و طول طلان کرد و کمر طلان زاری دخرلی قود غوم
 نی یوردی الومد قیل کشم ایغرمالی ایغرورب الوم بوغه کریشم بکلو
 قتی یا یغ بوغه و ربوب الوم بوغه کریشم بکلو یولداشم آبی ارغیشم
 یولداشم آبی ارغیشم

2. İlgili Literatür

Dresden yazmasının 56b/2-5 satırları arasında geçen ibare, bugüne kadar hem metin yayımlarında hem de ibare üzerine yazılmış makalelerde farklı okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Önceki okuma ve anlamlandırma teklifleri şöyledir:

tul tulara girdüğüm tulararı / duharluyı kodusum yağı yurdı / elümde kıl kişlüm aygır malı / aygır virüp alduğum ağ tozlu katı yayum / buğa virüp alduğum boğma kırışüm / buşlu yirde kodum geldüm / otuz tokuz yoldaşum iki argışum (Ergin, 1994, s. 143).

tul tulara gerdüğüm / tulararı duharlayı kodusum / yağı yurdu elümde kıl kişlüm aygır malı / aygır verüp alduğum ağ tozlu katı yayum / buğa verüp alduğum boğma kırışüm / buşlu yerde kodum geldüm / otuz dokuz yoldaşum, iki argışum (Gökyay, 2006, s. 80).

tol tolada girdüğüm tola deri / duharlayı kodusum yağı yurdı “Çuval (gibi) dolatarak içine girdiğim ham deri / ihtiyarlayıp kaldığım düşman yurdu.” (Tekin, 2004, s. 251).

tul tul ere g(e)rdüğüm / tul er eri kovduğum (duherleyü kovduğum) / yağı yurdi ilümde / aygır malı kıl keşlüm. aygır virüp aldugum / ag tozlu katı yayum / buga virüp aldugum burma boğa kirişüm. bun yirde kodum geldüm / otuz tokuz yoldaşım / (.....) / (menüm) iki argışum (Sertkaya, 2020, s. 75).

tul tulara girdüğüm tularaz evi / duharlayı kodduğum yağı yurdu “yaslı (ve) aciz girdiğim acizler evi / aşığulayarak bıraktığım düşman yurdu.” (Ata, 2004, s. 34).

tul tularaz (?) girdiğim toņuz damı, / duhar (?) gibi (?) kodduğum yağı yurdu, / elümde fil dişlüm. / Argımağ aygır vërüb aldugum / [Ağ] tozlu katı yayum, / boğa vërüb aldugum / boğma kirişüm, / buņlu yerde kodum geldüm / Otuz toņuz yoldaşım, iki argışum (Tezcan, 2001, s. 88).

tovl tolada gerdüğüm / tola deri [katı yayum] / doņuzlay[uban] [veya doņurlayuban] qodduğum / bağı[n] yordı [katı yayum] (Yıldırım, 2001, ss. 129-167).

tul tularada girdüğüm, / tularad[a] eri duharlayı kodduğum yağı yurdu. / Elümde kıl kişlüm aygır malı, / aygır vërüb aldugum [ağ] tozlu katı yayum, / boğa vërüb aldugum boğma kirişüm. / Buņlu yerde kodum geldüm / otuz toņuz yoldaşım, iki argışum “Uzun zamandır girdiğim, / zindanında, savaşıları sayarak bıraktığım düşman yurdu. / Elimde kıl okluğum aygır malı, / aygır verip aldığıım ak tozlu katı yayım, / boğa verip aldığıım boğma kirişim. / Zor yerde bıraktım geldim / otuz dokuz yoldaşım, iki kervancım.” (Özçelik, 2016a, ss. 486-495; 2016b, s. 673).

3. Problem ve Çözümü

Yukarıdaki okuma denemeleri, ilgili ibarede problemlili üç hususun varlığını teyit etmektedir:

1. *tul tulara*, *tul tularada*, *tol tolada*, *tul tul ere* ve *tul tularaz* şeklinde okunan ve farklı şekillerde anlamlandırılan ibare,
2. *tulararı*, *tularadı*, *tola deri*, *tul er eri*, *tularaz evi*, *toņuz damı* ve *tularad[a] eri* şeklinde okunan ve farklı şekillerde anlamlandırılan ibare,
3. *elümde kıl kişlüm aygır malı*, *ilümde aygır malı kıl keşlüm*, *elümde fil dişlüm* şeklinde okunan ve farklı şekillerde anlamlandırılan ibare.

Dresden yazmasında طرطردی şeklinde yazılan sözcük ya da sözcüklerin okunuşu, metnin ilk yayımlarından beri belirsiz kalmıştır. Yukarıdaki okuma denemelerine göre ibare ya anlamlandırılmamış ya da *tol tolada* “çuval (gibi) dolatarak” (Tekin, 2004, s. 251), *tul tul ere* “(Benim) taraf taraf (sa saf) ere” (Sertkaya, 2020, s. 75), *tul tulara* “yaslı (ve) aciz” (Ata, 2004, s. 34), *tul tularaz* (Tezcan, 2001, s. 88) ve *tul tularada* “uzun zamandır” (Özçelik, 2016a, s. 225; 2016b, s. 673) şekillerinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Bu okuyuş ve anlamlandırmaların hiçbiri, olayın geçtiği metnin bağlamına uymamaktadır. Zira

Beyrek, Yalancı Oğlu Yaltucuk'un aslında kendisine ait yayı getirdiğinde kendi yayı üzerinden geçmişini, yaşamını, tutsak olduğu kaleyi ve orada bıraktığı otuz dokuz yoldaşını hatırlamış ve bunun üzerine bu soylamayı dile getirmiş olmalıdır. Özçelik (2016a, s. 492) tarafından da belirtildiği gibi, Dresden yazmasında soylamadan önce “Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların ahdı, ağladı, eydür” ibaresi varken, Vatikan yazmasında bu cümleden sonra ayrıca “yayını eline alıp öğdi, görelüm nece öğdi” cümlesi vardır. Bursa yazmasında ise Dresden yazmasında olduğu gibi soylamadan önce “Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların ahdı, ağladı. Eydür:” ibaresi vardır. Özçelik, bu durumu ve buna bağlı okuma ve anlamlandırma denemelerini “İşte araştırmacılar dikkatlerini Vatikan nüshasında geçen bu cümle üzerinde yoğunlaştırmış olduklarından Beyrek'in bu soylamasının sadece yayın övülmesi konusunda olduğunu düşünmüş ve şartlanmış olmaları.” şeklinde değerlendirerek soylamanın yay övgüsü olmadığını düşünmüştür. Özçelik doğru bir bakış açısıyla yaklaşmış olmakla birlikte, soylamanın ilk mısraında geçen ibareyi *tul tulada* “uzun zamandır” olarak okuyarak tanımlayamamıştır.

Dresden yazmasındaki sözcük, Bursa yazmasında طَوْلَدَانِ şeklinde harekeli yazılmıştır. Dresden nüshasındaki yazıma göre bugüne kadar iki sözcük hâlinde okunan sözcüğün Bursa yazmasındaki hareketlere göre harf çevrimi *twlt'l'r'* şeklindedir. Buna göre sözcüğün *toltalara* ya da *tultalara* şeklinde okunması gerekir. Beyrek'in serencamı ve soylamayı söylemeden önceki diğer olaylar dikkate alındığında, sözcüğün Harezmi, Eski Oğuz ve Çağatay Türkçelerinde tanımlanan Moğolca *dalda* olduğu anlaşılmaktadır. Moğolca *dalda* sözcüğü tek başına ya da kendisinden sonra gelen bir isimle birlikte “gizli, saklı; kapalı, tecrit edilmiş” gibi anlamlar taşımaktadır (Lessing, 2003, C. I, ss. 358-359).

Sözcük, Türk dili alanlarında ilk olarak Mukaddimetü'l-Edeb'de geçer (Kincses-Nagy, 2018, s. 91). Eserin Moğolca varyantında *daldadu açaraba yamayı* şeklindeki cümlelerin, çevrenin Türk dilindeki karşılığı *daldağa keltürdi nēmeni* “nesneyi gizli taşıdı.” olarak verilmiştir (Poppe, 2017, s. 41). Sözcüğün buradaki anlamı “saklanan yer”dir. Kincses-Nagy (2018, s. 91), sözcüğün Türk dilindeki anlamlarını gözeterek, “saklanan yer” > “arka, omuz” > “koruma, gizlenme” şeklinde bir anlamsal gelişme seyrettiğini dile getirmiştir. Sözcük, Eski Oğuz Türkçesi metinleri ile Anadolu ağızlarında da *dalda* olarak geçmektedir (TS II, 2019, s. 983, 1248; DS IV, 1993, 1341, 1597). Tuna (1972, s. 222), Osmanlıcadaki Moğolca kökenli *dalda* sözcüğünü “kuytu (yer), barınak, gizli (yer), gölge(lik)” olarak tanımlar. Schönig (2000, ss. 84-86) de Moğolca *dalda* sözcüğünü, Lessing'e atfen, “hidden, concealed, secretly, latent(ly), reticent(ly), illegal(ly), secret, something hidden or unknown” olarak tanımlar ve sözcüğün Eski Oğuzcada aynı zamanda *dulda* biçiminin de olduğunu belirtir.

Moğolca *dalda* sözcüğünün Eski Oğuz Türkçesi ve Anadolu ağızlarında *dulda* şekli de vardır. Bu bakımdan Tietze (2016 II, s. 292), sözcüğü madde başında *dalda/dulda* ikiliği ile vermiştir. Hatta Schönig 17, 18 ve 19. yüzyıl Osmanlıca metinlerde *duldalanmak* “iltica etmek, sığınmak, siper etmek” fiilinin varlığına dikkati çeker (2000, s. 84). Schönig, Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki varyantları dikkate alarak “In Anatolien und Rumelien vollzieht sich der Übergang von *dalda* zu *dulda* von Ost nach West.” (2000, s. 85) (Anadolu ve Rumeli’de *dalda*’dan *dulda*’ya geçiş doğudan batıya doğru gerçekleşir.) tespitinde bulunmuştur.

Moğolcada *dalda* şeklinde olan ve Türk dilinde *dalda* ve *dulda* olarak söz başında /d-/ ile tanıklanan sözcüğün Dresden ve Bursa yazmalarında art damak /t/ harfi ile yazılmış olması, yazmaların istinsah edildiği ortak nüshadaki müstensihe ait yanlışlıktan kaynaklanmış olabilir. Yahut Eski Türkçede art damak ünlülü sözcüklerdeki söz başı /t/ ünsüzünün Eski Oğuz Türkçesinde /t/ (t) ile yazılmasına bağlı yazım geleneği, sözcüğün Moğolca olduğu bilgisinden habersiz olarak, Türkçe bir sözcükmüş gibi Moğolca *dalda/dulda* sözcüğüne de uygulanmış ve metinde *tułta* şeklinde yazılmış olabilir. Sözcüğün ilk hece ünlüsünün yuvarlak yazılmış olması ise Batı Anadolu ağızlarındaki *dulda* varyantı ile ilgili olmalıdır. Zira Schönig tarafından da tespit edildiği gibi sözcük, Batı Anadolu ağızlarında *dulda* şeklindedir. Bu da Bursa yazmasının, bulunduğu yer olan Bursa ve civarında istinsah edilmiş olabileceğini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Moğolcada aslen *dalda* şeklinde olan sözcüğün Anadolu ağızlarında ilk hecede yuvarlak ünlülü *dulda* olarak da tanıklanması, şayet sözcük kesin olarak Moğolcaysa, Türk dilinin ödünçlenen sözcükte dahi fonolojik değişiklikleri gerçekleştirdiğini gösterir. Böyle bir değişiklik, Moğolca *dalda* sözcüğündeki /d/ ünsüzlerinin /t/ (t) ile yazılmasına da imkân verir.

Öte yandan Türk dilinde *dalda/dulda* sözcüğü, “arka, omuz, siper, gölgelik” gibi çeşitli anlamları karşılamış olmakla birlikte *Mukaddimetü'l-Edeb*’den beri aynı zamanda “gizlenen yer, sığınak” anlamındadır. Hatta sözcüğün Osmanlıca metinlerdeki *duldalanmak* “iltica etmek, sığınmak, siper etmek” anlamı, “sığınma, gizlenme” ve buradan da “zindan” anlamını doğurmaktadır. Buna göre soylamadaki *tułtalara gir-* “sığınağa, zindana girmek” anlamında olmalıdır.

Soylamaya ilgili ikinci problem, Dresden yazmasında *طولداري* şeklinde yazılan ve *tułararı*, *tuładarı*, *tuł deri*, *tuł er eri*, *tułaz evi*, *tułuz damı* ve *tuład[a] eri* şeklinde farklı okunan sözcük ya da sözcüklerle ilgilidir. İlgili ibare, Bursa yazmasında *طولداري* şeklinde yazılmış ve harekelenmiştir. Daha önceki okumalarda ilk hece ünlüsünün yuvarlak olduğu düşünülen ve buna göre okunan sözcük, Bursa yazmasında üstün ile harekelenmiştir. Bursa yazmasındaki hareketlere göre bu ibareyi *tułar eri* şeklinde okumak mümkündür. Türk dilinde *tala-* eylemi, Eski Türkçede “to damage, pillage (zarar vermek, yağmalamak)” anlamı ile tanıklanmaktadır (Clason, 1972, s. 492). Eylem, Eski Oğuz ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde ise *tułala-* ve *dala-* “yağmalamak, çapullamak;

sarmak, kuşatmak” olarak geçmektedir (Tietze, 2016, C. II, s. 105; 2019, C. IX, s. 156). Bursa yazmasındaki hareketlere göre ibarenin Eski Türkçedeki *tala-* eylemi olduğu -(X)r sıfat-fiil ekini alarak “kişi; yiğit, asker” anlamındaki *er* sözcüğü ile birlikte sıfat öbeği meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan soylamanın ilk dizesindeki *ıalar er* ile kastedilen askerlerin kim olduğu da açık değildir. Bununla birlikte *tala-* fiilinin anlamının “zarar vermek” olduğunu, diğer bir ifadeyle olumsuz bir anlam taşıdığını ve daha da önemlisi dizinin sonunda düşman yurdundan söz edildiğini göz önünde bulundurarak *talar er* ile kastedilenin düşman askeri olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre *talar eri duharlayı kov-* tabirindeki *kov-* eyleminin anlamı da izah edilmelidir. Eski Oğuz ve Osmanlı Türkçelerinde *kov-* fiili, “savmak, defetmek” anlamının yanı sıra “ortadan kaldırmak, yok etmek” anlamına da sahiptir. Beyrek, soylamanın alt dizelerinde otuz dokuz yoldaşını sıkıntılı yerde bıraktığını, *buñlu yerde kodum geldüm, otuz tokuz yoldaşım, iki argışım* cümlesindeki *ko-* eylemi ile ifade ettiğine göre ilk dizede söz ettiği düşman askerinin defedilmesi, yok edilmesidir. Dolayısıyla soylamanın ilk dizesi, *ıulıalara girdüğüm, ıalar eri duharlayı kovduğum yağı yurdu* şeklinde olmalıdır. Dizede “düşman yurdu”nun (yağı yurdu) önündeki söz öbekleri, tümüyle “düşman yurdu”yla ilgilidir. Bu bakımdan *ıulıalara girdüğüm* tanımından sonra *ıalar eri duharlayı kovduğum* öbeği gelmektedir ve *yağı yurdu*’nu tanımlamaktadır.

Buna göre soylamanın ilk kısmını *ıulıalara girdüğüm, ıalar eri duharlayı¹ kovduğum yağı yurdu* şeklinde okumak mümkün olmaktadır. Beyrek, önceden kendisine ait olan yayı tekrar görüp eline aldığıda geçmişine ait bir nesnel gösterge olan yay, belleksel çağrışım yapıp Beyrek’i yaşadıklarına götürmüş ve dolayısıyla sırasıyla düşman yurdundaki zindan hayatını ve düşman askerleriyle mücadelesini hatırlamıştır. Buna göre *yağı yurdu* “düşman(ın) yurdu” isminin solunda yer alan *ıulıalara girdüğüm* ve *ıalar eri duharlayı kovduğum* alt sıralarının öznesi Beyrek’tir ve bu ifadelerle “zindana girdiği” (=ıulıalara gir-) ve “(düşman) askerini sayarak öldürdüğü” (=ıalar eri duharlayı kov-) “düşman yurdu”nu (=yağı yurdu) hatırlamıştır. O zaman *ıulıalara girdüğüm, ıalar eri duharlayı kovduğum yağı yurdu* şeklinde okunabilecek ibare, “Zindanlara girdiğim, düşman askerlerini sayarak öldürdüğüm düşman yurdu” şeklinde anlaşılabilir.

Soylamanın Dresden yazmasındaki üçüncü problemlili yeri, daha önceki yayımlarda *elümde kıl kişlüm aygır malı, ilümde aygır malı kıl keşlüm, elümde fl dişlüm* şeklinde okunan ve birbirinden farklı anlamlandırılan ibaredir. İbare Dresden yazmasında *الوسم قبل كشم ايزماليه* şeklinde, Bursa yazmasında ise *اؤننك قبل كشم ايزماليه* şeklinde yazılmış ve hareketlenmiştir. Türk dilinin tarihsel

¹ Hatta Bursa yazmasında sözcük, *duharlapı* şeklinde yazılmıştır. Eğer bu yazım doğru ise, sözcüğün Bursa yazmasında *duharlapı* şeklinde olduğunu kabul etmek gerekir.

metinlerinde nadiren görülen *kiş* sözcüğü (Clauson, 1972, s. 752), “sadak” anlamındadır. Sözcük Dresden yazmasında *kişlüm* olarak okunacak şekilde yazılmış olsa da bunun bir yazım yanlışlığı olduğu ifade edilebilir. Zira Türk dilinde *kiş* sözcüğü zaten “okluk, sadak” demektir ve sözcüğün üzerine tekrar +IU ekini alması beklenmez. Bursa yazmasının müstensihisi, Dresden yazmasındaki yazımı anlamamış olmalı ki daha sonra gelen *aygır* sözcüğünün *elif* ini *kişim* sözcüğünün sonundaki mim harfinin üzerine koymuştur. Dolayısıyla bu ibareyi, *elümde kıl kişim* şeklinde okumak mümkündür. Tezcan’ın burada bir yazım yanlışlığının olduğunu düşünerek ibareyi *elümde fıl dişlüm* şeklinde okumasının sebebi de Dresden yazmasında *kişlüm* şeklinde yazılan sözcükteki fazladan yazılmış /l/’dir. Bu çerçevede hem *kiş* sözcüğünün tek başına ifade ettiği anlam hem de Bursa yazmasındaki anlam çerçevesinde soylamanın ikinci dizesini *elümde kıl kişüm* olarak okumak mümkündür.

Bursa yazmasına göre *elümde kıl kişim* “elimde kıl(dan yapılmış) okluğum” şeklinde okunup anlamlandırılabilir ibareden sonra gelen kısım ise okluğun neden yapıldığını belirtmektedir. İbare, Dresden yazmasına göre *aygır malı* şeklinde okunmaktadır. Buna karşılık Bursa yazmasında, ikinci sözcüğün söz başı ünsüzü açık bir şekilde /y/ harfi ile yazılmıştır ve *aygır yalı* olarak okunmaktadır. Dresden yazmasında bugüne kadar *malı* olarak okunan sözcüğün, aslen ne olduğu açık değildir. Dresden yazmasında /m/ ile yazılan sözcük, Bursa yazmasında açıkça /y/ ile yazılmıştır. Beyrek soylamanın bu kısmında “elümde kıl kişim” ifadesiyle okluğundan söz ettiğine göre bu ifadede “kiş”in kıldan yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Devamında ise “kıl kiş”in hammaddesini zikretmektedir. Buna göre “kıl kiş”in hammaddesi Dresden yazmasına göre “aygır malı”, Bursa yazmasına göre ise “aygır yalı”dır. Beyrek “kiş”ten ve “kiş”in “kıl”dan yapıldığına göre, “kiş”in hammaddesinin “aygır malı” değil, “aygır yalı” olması daha uygun düşmektedir.

Türk dilinde “atın yelesi” için kullanılan yaygın sözcük, *yal*’dır. Clauson (1972, s. 916), sözcüğü *ya:l* şeklinde uzun ünlülü tanımlamış ve standart bu şeklin yanı sıra Türk dilinde ön ünlülü *yel* sözcüğünün varlığına da işaret etmiştir. Sözcüğün *yal* varyantı, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinin yanı sıra Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde de hâkimdir. *yal* sözcüğü, Türkiye Türkçesinde de *yalı* şeklinde kullanılmaya devam etmiştir (Tietze, 2019, C. IX, s. 156). Buna göre Türkiye Türkçesinde “atın yelesi” için *yalı* ve *yele* sözcükleri birlikte kullanılmıştır. Bu bakımdan Tietze (2019, C. IX, s. 156), *yalı* ve *yele* sözcüklerini aynı madde başı yapmıştır.

Dresden yazmasında daima *yeli* şeklinde geçen sözcük (Özçelik, 2016b, s. 968), Bursa yazmasında farklı yazımlara sahiptir. Bursa yazmasında sözcük, yukarıdaki örneğin dışında iki yerde *yele* (190/9, 192/5) ve diğer bütün yerlerde *yeli* olarak yazılıp hareketlenmiştir. Yine hem Dresden hem de Bursa yazmalarında sözcük, daima +sI iyelik eki ile kullanılmıştır. Bursa yazmasında

“atın yelesi” anlamındaki sözcüğün hem *yele* hem *yeli* ve makalede ele alınan soylamada *yal(i)* şeklinde yazılmış olması, soylamada ilgili yerdeki problemi aydınlatmakla kalmamakta aynı zamanda sözcüğün Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine gelişim seyrini de göstermektedir. Türk dilindeki *yal*, *yalı*, *yeli* ve *yele* varyantları, sözcüğün aslen *yal* olduğunu, ön damak ünlülü şekillerin ikincil olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Eski Oğuz Türkçesinde de görülen *yal(i)* sözcüğünün *yele* ve *yeli* şeklinde seyrettiğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda Dresden yazmasında nasıl okunacağı ve anlamlandırılacağı problemlili olan soylamanın ikinci dizesi, Bursa yazmasına göre *elümde kıl kişim*, *aygır yalı* şeklinde okunabilmektedir. Bu dizeyi de soylamadaki bütün dizelerin cümle yapısına uygun olarak “elimde aygır yelesinden yapılmış kıl okluğum” şeklinde anlamlandırmak mümkündür.

Sonuç

Dresden yazmasında okunuşu ve anlamlandırılışı problemlili olan Bamsı Beyrek Boyu’ndaki soylama, Bursa yazmasındaki yazım dikkate alınarak yukarıdaki tanıklar ve izahlardan sonra şöyle okunup anlamlandırılabilir:

Soylama:

tultalara girdüğüm, talar eri duharlayı kıvdüğüm yağı yurdu.
elümde kıl kişim, aygır yalı.
aygır vèrüp aldığım ak tozlu katı yayım.
boğa vèrüp aldığım kirişim.
buñlu yèrde kıdum geldüm,
otuz tokuz yoldaşım, iki argışım.

“Zindanlara girdiğim, saldıran (düşman) asker(lerin)i tek tek sayarak öldürdüğüm düşman yurdu.

Elimde aygır yelesinden (yapılmış) kıl okluğum.
Aygır verip aldığım ak tozlu güçlü yayım.
Boğa verip aldığım kirişim.
Kederli yerde bırakıp geldim,
Otuz dokuz yoldaşım, iki kervanım.”

Soylamada sırasıyla düşman yurdu, okluk, yay, kiriş ve yoldaşlar ile kervandan söz edilmiştir. Her bir unsurun ait olduğu söz dizgesi, bitimli fiille sonlanmamış, bu unsurlar önündeki sıfatlarla tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle ilk dört dizede “düşman yurdu”, “kıl kiş”, “sert yay” ve “kiriş” bir fiile bağlanmadan, seslenen unsurlar olarak vurgulanmış, ardından “otuz dokuz yoldaş” ve “iki kervan”ın durumu çekimli bir fiille belirtilmiştir. Buna göre Beyrek bu soylamada, ilk

dizede on altı yıl zindanda esir kaldığı ve düşman askerlerini sayarak öldürdüğü düşman yurdunu; ikinci dizede, aygır yelesinden yapılmış okluğunu; üçüncü dizede aygır verip aldığı güçlü yayını; dördüncü dizede, boğa verip aldığı kirisini ve son olarak son iki dizede düşman yurdunda bıraktığı otuz dokuz yoldaşını ve iki kervanını zikretmiştir. Nitekim boyun soylamadan sonraki kısmında Beyrek, Yalancı Oğlu Yalucuk'a galip gelir, ardından Bayburt Kalesine giderek yoldaşlarını kurtarıp Oğuz yurduna gelir ve sonra da kırk yoldaş hep birlikte düğün yapar.

Kaynakça

- Ata, A. (2004). Dede Korkut Hikâyelerinde Şüpheli Birkaç Kelime Üzerine Düşünceler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 46(1), 29-38.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University.
- Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıpkıbasım (2022)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş.
- DS IV = Derleme Sözlüğü IV*. (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dede Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kincses-Nagy, É (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II* (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- I Giriş, Notlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- II Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Poppe, N. (2017). *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü* (M. S. Kaçalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghuischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Tekin, T. (2004). Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler. E. Yılmaz ve N. Demir (Haz.), *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* içinde (ss. 237-256). Ankara: Öncü Kitap.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tietze, A. (2016-2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I-IX*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TS II = Tarama Sözlüğü II*. (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Yıldırım, D. (2001). Qam Böri Oğlu Bamıs Börik [Qam Böre Oğlu Bamıs Börek] Boyu'nda Sorunlar ve Çözümler. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, (2001/2), 129-167.